

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки та менеджменту

Кафедра фінансових технологій і підприємництва

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Особливості діяльності банківських систем під час військових конфліктів

(тема кваліфікаційної роботи бакалавра)

спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Студента IV курсу _____ К.Є. Журенко _____
(номер курсу) (ініціали, прізвище)

групи БС-81а _____
(шифр групи)

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ К.Є. Журенко _____
(підпис) (ініціали та прізвище здобувача)

Керівник _____ Л. Б. Рябушка _____
(посада, науковий ступінь) (підпис) (ініціали, прізвище)

Суми 2022

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи бакалавра
на тему «ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ ПІД ЧАС
ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ»

Журенко Кирило Євгеновича

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

Актуальність теми кваліфікаційної роботи обумовлюється тим, що для більш ефективної діяльності, для швидкого реагування на нові виклики, що з'являються з кожним днем російсько-української війни, важливо зробити аналіз того, як функціонують банки в інших країнах, де йдуть військові дії із великою кількістю жертв, із втратою майна населення, підприємств, держави.

Мета кваліфікаційної роботи: провести аналіз та узагальнити на його основі особливості діяльності банківських систем під час військових конфліктів.

Об'єкт дослідження: банківські системи Афганістану, Сирії, Ірану, України, РФ під час військових конфліктів.

Предмет дослідження: діяльність банків Афганістану, Сирії, Ірану, України, РФ під час військових конфліктів.

Основний результат роботи: проаналізовано великий фактичний та статистичний матеріал щодо діяльності банків в країнах під час військових конфліктів і на цій основі узагальнено особливості діяльності банківських систем під час військових конфліктів.

Ключові слова: банки, центробанки, міжнародні санкції, військовий конфлікт.

Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 39 сторінках, список використаних джерел із 45 найменувань. Робота містить 13 рисунків, а також 7 додатків.

Рік захисту роботи – 2022 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки та менеджменту

Кафедра фінансових технологій і підприємництва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри, д.е.н., проф.

_____ Лариса Гриценко
(підпис)

« 02 » травня 2022 р.

ЗАВДАННЯ

до кваліфікаційної роботи бакалавра

Студент групи БС-81а ННІ БІЕМ

спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Журенко Кирило Євгенович

Тема роботи: Особливості діяльності банківських систем під час військових конфліктів

Затверджено наказом по СумДУ № 0430-VI від « 10 » червня 2022 року.

Термін здачі студентом завершеної роботи « 15 » червня 2022 р.

Вихідні дані до роботи: матеріалами звітності центробанків, міжнародних документах з даної тематики, законодавчо-нормативної бази України, базах даних про валютні курси, ін. показники банків та макроекономічні показники.

Зміст основної частини роботи (перелік питань для розроблення):

1. Сутність військових конфліктів та роль центральних банків під їх час
2. Банківські системи під час війн: аналіз на прикладі окремих країн
3. Особливості діяльності банківських систем під час російсько-української війни

Дата видачі завдання: «_02_» травня 2022 р.

Керівник кваліфікаційної роботи: _____ Л.Б. Рябушка
(підпис) (ініціали, прізвище)

Завдання прийнято до виконання « 02 » травня 2022 р. _____ К.Є. Журенко
(підпис) (ініціали, прізвище студента)

ЗМІСТ

	С.
Перелік скорочень, умовних познач, одиниць і термінів.....	6
Вступ.....	7
1 Сутність військових конфліктів та роль центральних банків під їх час.....	9
2 Банківські системи під час війн: аналіз на прикладі окремих країн.....	22
3 Особливості діяльності банківських систем під час російсько-української війни.....	38
Висновки.....	48
Список використаних джерел.....	52
Додаток А Основні показники діяльності банків Афганістану, Сирії, Ірану, України та РФ.....	57
Додаток Б Основні показники діяльності економік Афганістану, Сирії, Ірану, України та РФ.....	72
Додаток В Основні показники статистики центробанку Сирії	80
Додаток Г Основні показники статистики центробанку Ірану.....	88
Додаток Д Основні показники фінансової статистики України.....	93
Додаток Е Основні події в фінансово-банківській сфері, пов'язані із російсько-українською війною.....	99
Додаток Ж Дані статистики центробанку РФ.....	12
	7

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

ВВП	Валовий внутрішній продукт
МВФ	Міжнародний валютний фонд
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ФРБ	Федеральний резервний банк Нью-Йорка
ФРС	Федеральна резервна система
ЦБ РФ	Центральний банк Російської Федерації
СВІ	Центральний банк Ісламської Республіки Іран
СВС	Центральний банк Сирії
ДАВ	Центробанк Афганістану
FATF	Financial Action Task Force (on Money Laundering) - Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей
FSIA	Foreign Sovereign Immunities Act - Закон США про імунітет іноземних суверенів
OFAC	Управління контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США

ВСТУП

Війни, на жаль, є постійним супутником існування людства. І окрім страшних гуманітарних наслідків, несуть в собі ще й наслідки для реального та фінансово-банківського секторів економік країн.

Повномасштабна російсько-українська війна, що розпочалася 24.02.2022, поставила серед багатьох більш болючих питань, і питання існування банківського сектору. Тому для більш ефективної діяльності, для швидкого реагування на нові виклики, що з'являються з кожним днем російсько-української війни, важливо зробити аналіз того, як функціонують банки в інших країнах, де йдуть військові дії із великою кількістю жертв, із втратою майна населення, підприємств, держави, ін. В зв'язку із зазначеним тема роботи є актуальною.

Мета кваліфікаційної роботи: провести аналіз та узагальнити на його основі особливості діяльності банківських систем під час військових конфліктів.

Відповідно до поставленої мети було поставлено та вирішено наступні завдання:

- з'ясувати сутність понять «війна», «військовий конфлікт» і т.п.;
- проаналізувати статистику найбільш тривалих та масштабних військових конфліктів, де спостерігалась значна кількість жертв та біженців, та на цій основі сформуванати перелік країн для проведення подальших порівнянь;
- охарактеризувати релевантний міжнародний досвід щодо діяльності банківських систем в країнах під час військових конфліктів;
- виявити основні проблеми в роботі банків зазначених країн, а також України та РФ ;
- узагальнити виявлені особливості діяльності банків в країнах під час військових конфліктів.

Об'єкт дослідження: банківські системи Афганістану, Сирії, Ірану, України, РФ під час військових конфліктів.

Предмет дослідження: діяльність банків Афганістану, Сирії, Ірану, України, РФ під час військових конфліктів.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи виступали матеріали сайтів центробанків Афганістану, Сирії, Ірану, законодавчі та нормативні акти України, постанови Національного банку, офіційні матеріали Національного банку України, дані аналітичних агенцій та центрів, методичні матеріали міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів.

Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах звітності центробанків, міжнародних документах з даної тематики, законодавчо-нормативної бази України, базах даних про валютні курси, ін. показники банків та макроекономічні показники.

1. СУТНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ ТА РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ ПІД ЇХ ЧАС

Весь час існування людства йшли війни. Швейцарець Жан-Жак Бабель підрахував, що з 3500 років до нашої ери людство провело всього лише 292 роки без війни. На перший погляд, всім зрозуміло, що таке війна. Але не все так просто. Так є питання: чи є війна війною без її оголошення? Чи можна вважати війною військову операцію? Чим війна відрізняється від військової інтервенції? Що таке військова агресія? Та ще багато інших. До того ж, загальноприйнятих визначень багатьох з зазначених термінів немає.

Визначення війни (як більш тривалої та масштабної форми військового конфлікту) наводиться у багатьох міжнародних документах. Так, у Британській енциклопедії Britannica [1] війна у просторічному визначенні - конфлікт між політичними групами, що включає військові дії значної тривалості та масштабу. А військові розглядають війну як інститут, визнаний звичаєм або законом. Так, більше сторіччя тому було проведено серію конференцій, які у якості результату мали прийняття конвенцій щодо ключових правил оголошення та ведення війн (Гаазькі та Женевські конвенції) – рис.1.2:

Більшість з них були прийняті у першій редакції ще у 1907 р. у Гаазі, а дата набрання чинності для України – з моменту визнання її суверенітету, 24.08.1991, або у 1949 р. у Женеві.

Із перших же днів з початком російсько-української війни агресором були порушені майже всі основні положення цих конвенцій: щодо поводження з військовополоненими (вимога: без приниження гідності, із дотриманням їх прав), про неприпустимість бомбардування і атакування морськими силами незахищених портів, міст, селищ, житл; про заборону використання зброї та речовин, які завдають зайві страждання, про заборону на мародерство та оголошувати, що нікому не буде пощади; про збереження пам'яток культури та медичних закладів, ще багато ін. Забули росіянами і про: обов'язок оберігати від наслідків війни поранених, хворих та осіб похилого віку, дітей до 15 років, вагітних жінок та матерів з дітьми до 7 років; про заборону насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; наруга над людською гідністю [5].

Але є ще й не тільки гуманітарні наслідки війни, а й економічні. Так, під час військових дій економіки ворогуючих сторін переходять у специфічний режим функціонування, і чим триваліше і запекліше протистояння, тим більше специфічних особливостей і обмежень у економічній діяльності.

В Україні у 2000 р. був прийнятий Закон «Про правовий режим воєнного стану», який згодом був замінений на однойменний Закон № 389-VIII від 12.05.2015. І разом з Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» 17.05.2012 від № 4765-VI та Конституцією України вони складають законодавче підґрунтя для функціонування країни в умовах війни.

З точки зору банківської системи, то тут особливості її функціонування введені центральним банком – НБУ – шляхом внесення змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [7], починаючи з 15.03.2022, та прийняття низки нормативно-правових актів. Згодом Нацбанком на своєму сайті були заведені окремі рубрики, що стосуються війни: «Фінпослуги під час війни – що важливо знати», «Допомога Армії», «Гуманітарна допомога Україні», «Миттєвий переказ з карти на Армію», «Миттєвий переказ з карти для гуманітарної допомоги», «Контрольні примірники постанов» (що прийняті під час війни).

Серед найбільш запеклих війн виділяють:

- В'єтнамська війна (1955/60–1975 рр. із кількістю загиблих 1300–4200 тис.);
- Югославські війни (1991– 2001 рр. із кількістю загиблих 130–160 тис.);
- Арабо-ізраїльський конфлікт (з 1948 р. та триває нині, загиблих 115 тис.);
- Афганські війни (1979–1989 із кількістю загиблих 670–2000 тис.; 2001—2021 із кількістю загиблих 14–34 тис.);
- Ірано - іракська війна (1980–1988 із кількістю загиблих не менше 1000 тис.) та конфлікт навколо Ірану, що триває з травня 2018р. (із кількістю загиблих до 150 осіб);
- Сирійські війни починаючи з 2011р. (громадянська війна, що розпочалася у 2011р., переросла у кілька конфліктів з різними іноземними учасниками і на даний час налічує більш 500 тис. загиблих, від 7 млн внутрішньо переміщених осіб та більше 6,6 млн біженців).

Надалі розглянемо наслідки війн для діяльності центробанків наступних країн: Афганістан, Сирія та Іран. Для порівняння – центробанки РФ та України.

Афганістан. Центробанк Афганістану – DAB – має зараз 46 відділень по всій країні, з яких 5 розташовані в Кабулі, де розташована штаб-квартира. DAB є повністю державним банком, заснованим у 1939 р. У травні 2020 р. банк розпочав кампанію з просування використання афганської валюти замість іранських ріалів у західних провінціях [9]. За період війни 1979-1989 рр. Голова DAB змінювався 5 разів, а за 2001-2021 рр. – 9 разів.

31.12.2020 - \$ 9,76 млрд, з них \$ 2 млрд - вкладено у фінустанови Великобританії, Німеччини, Швейцарії та Об'єднаних Арабських Еміратів. Решта коштів зберігаються у ФРБ - Федеральному резервному банку Нью-Йорка. 11.02.2022 президент Байден підписав указ про блокування резервів DAB, що утримуються США, і заявив про свій намір виплатити \$ 3,5 млрд із \$7 млрд, які зараз утримуються у ФРБ США, «на користь народу Афганістану». Адміністрація Байдена вивчає можливі шляхи, включаючи зусилля з надання гуманітарної допомоги, можливо, через окремий трастовий фонд або надаючи підтримку через ООН чи іншу організацію. \$3,5 млрд можуть сприяти «потенційній рекапіталізації DAB та рекапіталізації фінансової системи». До речі, багато афганських активів, які зберігаються у ФРС, мають бути спрямовані на виконання судових рішень в контексті справи про жертв терактів 11 вересня 2001р. (9/11). Виділивши половину афганських активів на гуманітарну чи економічну допомогу, США залишить решту \$3,5 млрд недоступними, доки ці юридичні проблеми не будуть вирішені. Економіка Афганістану різко скоротилася після захоплення влади Талібаном, що загострило гуманітарну ситуацію. Міжнародна допомога припинилася, що сприяє економічному розпаду (попередня влада країни значною мірою покладалася на міжнародну допомогу розвитку). Іноземні донори профінансували більше половини річного бюджету уряду в 6 мільярдів

доларів і до 80% загальних державних витрат. У 2002-2021 рр. США надали уряду Афганістану понад \$17 млрд.

США утримували активи DAB вже через кілька днів після того, як таліби ввійшли в Кабул, щоб запобігти доступу до ресурсів банку. Це рішення сприяло нестабільності валюти афгані (який втратив значну вартість з серпня 2021 р. – див. рис. А.1), і серйозній кризи ліквідності. Афганістан сильно залежить від готівки. За даними Світового банку, станом на 2020 р. 85% афганців не мали банківського рахунку. Більше того, Афганістан не має технічної можливості друкувати власну валюту. У листопаді 2021 р. у відкритому листі до Конгресу США в. о. міністра закордонних справ Талібану написав: «Наразі основним викликом нашого народу є фінансова безпека, і коріння цієї занепокоєння ведуть до заморожування активів нашого народу американським урядом», закликаючи щодо Сполучених Штатів, щоб зняти обмеження на активи DAB і припинити санкції проти Талібану. Низка регіональних держав, з якими таліби мають відносини, включаючи противників США - Китай, Росію та Іран, а також партнерів США - Узбекистан і Пакистан, також закликали США звільнити активи. Відповідно до Закону США про імунітет іноземних суверенів (FSIA, 28 U.S.C. §§1602–1611), активи іноземного суверенного центробанку в США мають імунітет від арешту для виконання судових рішень проти іноземного суверена. До того ж, остаточне розпорядження активами може слугувати важелем впливу на поведінку іноземних суб'єктів. Президенти використовували заморожені іноземні активи як інструмент переговорів під час зовнішньополітичних криз, у деяких випадках, повертаючи активи іноземному уряду, під санкціями, або передаючи їх урядам-наступникам, як це сталося після розпаду Югославії. У деяких випадках президент надав заморожені активи доступними для опозиційних урядів, як це сталося у випадку Панами та Венесуели. Іноді частина заморожених активів обслуговує борги іноземного уряду. У випадку Іраку після Першої війни в Перській затоці президент спрямував деякі заблоковані

активи на гуманітарну допомогу або на фінансування Компенсаційної комісії ООН.

Отже, роль центральних банків є різною під час військових конфліктів. Але є те, що об'єднує. Це факт, що центробанки у таких країнах фактично є продовженням уряду, вони несамотійні у прийнятті рішень, вимушені вести специфічну політику на підтримку державного сектору. Призначення голів центробанків відбувається виключно з політичних міркувань. І незважаючи на певні зусилля з підтримки національної валюти, з недопущення великих масштабів інфляції та ін., це погано вдається таким центробанкам. І чим довше триває війна, тим більш стрімко погіршується ситуація в банківському секторі.

2. БАНКІВСЬКІ СИСТЕМИ ПІД ЧАС ВІЙН: АНАЛІЗ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ КРАЇН

Банківські системи країн, що були обрані для нашого аналізу у попередньому розділі, складаються із центробанків та банків другого рівня. Продовжимо дослідження аналізом діяльності останніх.

Потрібно зазначити, що Афганістан є однією з найбільш бідніших країн світу. Економіка будується на виробництві та продажу наркотиків. Кількість населення значно скоротилася у війну 1979-1989 рр. і внаслідок загибелі, і внаслідок біженства (тільки за 1981 р. від'ємна чиста міграція склала мінус 3 млн осіб – див. рис.Б.1). А протягом останньої війни вже такого потоку не було. Навіть спостерігалася невелика позитивна чиста міграція. ВВП в країні під час війни 2001-2021рр. (рис.Б.2) в цілому мав щорічне зростання під впливом міжнародної допомоги та активного розвитку сектора послуг (складовою якого є банкінг). А от починаючи з 2020р. – вже спад. Номінальний ВВП на душу – трохи більше 500 USD у 2020р. Після цієї дати даних немає, але за оцінками відбулося дуже різке його зменшення. Тобто загалом майже 33 млн населення проживають у крайній бідності.

За даними ООН, "Талібан" також заробив близько \$460 млн на видобутку корисних копалин.

Зовсім невелика частина населення країни має рахунки в банках. Зрозуміло, що внаслідок бідності населення суми депозитів є незначними. Внутрішні кредити приватному сектору станом на кінець війни навіть менше, ніж 50 років тому. Це близько 3-4% від ВВП. Кредитна ставка не оприлюднюється вже кілька років. Остання відома – 15% у 2017р. (рис.А.10). Це ж стосується і даних по непрацюючих кредитах (рис.А.11). Останні дані є за 2018 р. – близько 9% від загальної суми кредитів (хоча у 2010р. було 50%).

Зазначимо, що у період 2001-2014 рр. президентом Афганістану був Хамід Карзай, а з 2014 до 15.08.2021 (прихід до влади талібів) - Ашраф Гані.

Найслабшою ланкою сирійської економіки є банківський сектор, де формується лише 3% ВВП. Кількість відділень комерційних банків в розрахунку на 100 000 дорослих знаходиться на рівні менше 5, але після 2013р. дані не оприлюднюються (рис.А.14).

В країні діють традиційні, ісламські банки та мікрофінансові організації. За всіма ними наглядає центробанк. Дані зведеного балансу сектору (див. табл.В.5) показують, що активи банків зростають темпами навіть більшими, ніж змінювався офіційний курс сирійського фунта. Переважно активи складаються із вимог до закордонних кореспондентів. Готівкової валюти менша 2% активів. В зобов'язаннях переважають депозити в іноземній валюті та на вимогу резидентів (їх більше третини зобов'язань). Іноземні активи у 8 разів вище аналогічних зобов'язань, тому в цьому розрізі валютний ризик мінімальний. Активи ісламських банків поки що на 30% менші, ніж активи традиційних, але зростають вони вдвічі швидшими темпами.

Сирійська економіка переживала сильне зростання протягом 1990-х і до 2000-х років. Вона значною мірою залежить від експорту нафти та нафтопродуктів. До війни основою економіки були сільське господарство та видобуток нафти, які разом становили близько 50% ВВП.

Держава сильно втручається в економіку. Два недержавні банки з'явилися тільки у 2003 р. У 2009 р. відкрито Дамаську фондову біржу (DWX). Кількість зареєстрованих на біржі компаній зросла, навіть після 2011 р., і на даний момент складається з 23 компаній, що охоплюють такі сектори, як транспорт, ЗМІ, промисловість, сільське господарство, банківська справа та страхування. Публічні приватні банки, які діють в країні, домінували у вартості та торговій діяльності біржі.

Прагнучи ізолювати сирійський режим, Сполучені Штати та Європейський Союз запровадили санкції проти десятків силовиків, політиків і бізнесменів, деякі з яких є акціонерами та членами правління цих приватних банків. Санкції мали на меті порушити тісні зв'язки між бізнесом і політикою в країні та вбити клин між цими тісно налагодженими відносинами. Однак ця

політика в основному зазнала невдачі. Більшість із цих бізнесменів мають значні інвестиції в країні, які переважають їхні зарубіжні активи та комерційні інтереси. Їхні нерозривні зв'язки з правлячою політичною елітою зробили їх дуже вкладеними в виживання режиму.

В 2010р. ООН ввела проти Ірану санкції, пояснюючи це тим, що Тегеран під виглядом мирної атомної програми розробляє ядерну зброю. Уряди ЄС і США ввели додаткові санкції проти Ірану, в тому числі обмеживши співпрацю в нафтовій та газовій галузях.

Наприкінці 2015 р. Барак Обама підписав закон про відміну санкцій. І 17.01.2016 р. США та ЄС зняли їх. До того ж, розблоковано близько \$100 млрд в міжнародних та закордонних фінансових установах. Іран був готовий експортувати нафти до 1 млн барелів на добу. Але Трамп, який став президентом у січні 2017 р., відмінив рішення Обами.

Ліміти по кредитних картах, а також ставку по кредитах встановлює СБІ. На комерційні банки покладається функція оцінки платоспроможності клієнтів, на основі якої вони повинні вирішити, чи видати йому карту.

Кількість відділень комерційних банків в розрахунку на 100 000 дорослих є досить значним – близько 30 (рис.А.14), що в 10 разів більше, ніж в Афганістані.

Банківські системи в країнах для аналізу намагаються прилаштуватися до умов ведення бізнесу, але не можуть функціонувати вдало або внаслідок надто складної військово-політичної ситуації, або внаслідок санкцій, що накладаються. Такі банківські системи не виконують всіх належних функцій, спектр послуг виключно обмежений, послуги є малодоступними та дорогими.

3. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Методика визначення шкоди та збитків за втрати земельного фонду, які були завдані Україні внаслідок збройної агресії РФ, зараз розробляється Мінагрополітики. Врахують витрати на розмінування, збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільгосппризначення; витрати на рекультивацію земель; витрати на відновлення меліоративних площ; тощо.

Загалом наступний підхід, що передбачає визначення збитків за 15 напрямками, більш повно врахував би нанесені збитки (рис. 3.1).

Станом на 01.05.2022 прямі та непрямі втрати (зниження ВВП, відтік робочої сили, припинення інвестицій, додаткові витрати на оборону, соціальна підтримка тощо), які Росія завдала Україні, сягли \$ 600 млрд станом. Сума продовжує зростати. Найбільше втрат з-за руйнування підприємств.

Активне нарощення операцій з ОВДП та низькі депозитні ставки забезпечили рекордний прибуток банкам. Регулятор вимагав створення значних буферів капіталу, і вони в більшості були створені в умовах високої рентабельності банківського сектору.

Ось в такому стані банківська система увійшла в воєнний стан. Дані наглядової статистики та огляди банківського сектору публікуються із певним запізненням. Тому складно оцінити актуальний стан банківської системи. Отже, подальший аналіз здійснюється на основі інформації про події та документи.

З першого дня нинішньої війни була прийнята Постанова правління НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [20], була створена промо-сторінка на сайті НБУ «Фінансова оборона» [21], де повідомляється про основні заходи НБУ у зазначеному напрямі. Також прийняті зміни до численних законів та нормативних актів НБУ [7, 22, 23, 24 та ін.]. Зміни стосувалися нових правил на валютному ринку, порядку

гарантування банківських вкладів та фінансового моніторингу. Більш детально зміни описані як у відповідних нормативно-правових актах, так і у додатку Е.1.

В країні, на території якої йде війна, в банківській системі ключовими подіями перших місяців війни є:

- пошкодження інфраструктури банків, складність інкасації, DDOS-атаки;
- мережа терміналів iBox практично не працювала, відділення банків закриті; поповнення карток неможливе;
- при бомбардуваннях перебито канал зв'язку із VISA на кілька днів;
- значне послаблення національної валюти;
- введення центробанком значних обмежень на валютному ринку;
- валютний готівковий ринок практично весь став «чорним»;
- інфляція;

Але не тільки зазначені проблеми чекають у майбутньому банки. Лавиноподібне погіршення якості позичальників (реалізація кредитного ризику), тотальна збитковість банків з-за формування великих резервів, наростання валютного ризику та ризику ліквідності, активізація шахраїв (операційний ризик) та ін.

Росія. У 2014 р., коли розпочалася російсько-українська війна, РФ вже стикнулася з наслідками, частина яких була безпосередньо пов'язана із проведенням військової агресії, а частина – із міжнародними санкціями за це.

Але тоді масштаб вторгнення був набагато менший. Однак, російська валюта ослабла, інфляція прискорилося, санкції були введені.

Вторгнення 2022р. стало настільки масштабним та кривавим, що нові санкції проти агресора були на цей раз набагато більш значущими [31]. Незважаючи на неможливість напряму скористатися даними сайту Центробанку РФ з-за вірусних атак, блокування домену ru, це було зроблено за допомогою VPN.

Основні висновки з аналізу інформації на сайті ЦБ РФ [32]:

- рубль з першими ж санкціями «нової хвилі» просів майже вдвічі, але далі внаслідок багаточисельних обмежень, що ввів центробанк, відбулося його штучне укріплення. Причина: ринок валюти не є тепер ринком, там практично немає учасників (населення та підприємства прибрали з цього ринку);
- РФ буде намагатися судитися із ЄС щодо можливої передачі європейцями заморожених російських активів Україні. Мова йде приблизно про \$600 млрд;
- очікується значне падіння ВВП. У 1992р. це було 14.5%, а станом на початок травня РФ вже очікує 12%. У випадку нафтового та газового ембарго, а також подальшого виходу іноземних компаній з Росії економіка впаде ще більше 2023 р.

Торги на фондовому ринку були призупинені із початком агресії, а після його відкриття нових розміщень в акції не відбувалося. Навпаки, нерезиденти намагалися максимально вийти з участі в російських цінних паперах (рис.Ж.1).

Нетто-купівля фізичними особами іноземної валюти сягла нечуваного розмаху. Навіть незважаючи на введені більш ніж суттєві «комісійні».

Залишки коштів фізичних осіб в банках в іноземній валюті зменшилися у березні 2022р. на еквівалент 800 млрд руб.

Більш того, окремі європейські країни навіть незважаючи на моральний та гуманітарний аспекти війни, багато говорять про майбутні системні фінансові ризики, про зростання інфляції, ін. [33-41]. А, наприклад, автори Jon Danielsson та ін. у працях [42, 43, 44] обговорюють паралелі війни 2022 р. та 1914 р. та можливі наслідки. Основні висновки їх є такими:

- грошово-кредитна політика сьогодні вимагає меншої ліквідності і буде протистояти будь-яким макровимогам, що виникають, щодо збільшення ліквідності. Учасники ринку знають це, тому відносно незначне порушення ліквідності може призвести до самоздійснення пророцтва. Зробивши все, що

було потрібно за останні півтора десятиліття, центральні банки залишили собі мало інструментів для боротьби з наслідками війни в Україні та санкцій;

- важка системна криза 1914 року дає урок застереження для політиків, які реагують на вторгнення Росії в Україну сьогодні. У 1914 році країни, які мали намір захистити власні фінансові системи та покарати своїх ворогів, припинили більшість транскордонних фінансових послуг, що призвело до системної кризи;

- наслідки західних санкцій проти Росії не такі масштабні, і системна криза залишається малоймовірною. Ситуація зміниться, якщо Росія вирішить відповісти, припинивши постачання газу до Європи, і навіть якщо цього не зробить, чим довше триватиме війна і чим жорсткішими стають санкції, тим гірше постраждає фінансова система та реальна економіка;

- регулятори мають 150-річний досвід подолання фінансових криз, але їхній улюблений інструмент – ліквідність – важко використовувати через інфляцію та слабкі фінансові позиції. Зараз ми живемо з наслідками ентузіазму центральних банків щодо створення ліквідності в роки після 2008 року, особливо в 2020 році. Це добре послужило, але зараз залишає нас у поганій ситуації для реагування на поточну кризу, особливо з огляду на її зосередженість на реальній економіці.

А у випадку війни в нашій країні слід розділяти наслідки для країни-агресора та для країни-жертви агресії, на території якої ведеться війна.

ВИСНОВКИ

1. Охарактеризовано основні терміни, пов'язані із використанням зброї у конфліктах між країнами: «війна», «військовий конфлікт», «збройний конфлікт», «військова агресія». Аналіз ключових документів міжнародного гуманітарного права та правил ведення війн показав, що відносно України допущено численні порушення.

2. З використанням статистики сайту Our World in Data виявлено країни з найбільш тривалими та масштабними військовими конфліктами, де спостерігалась значна кількість жертв та біженців, та на цій основі сформовано перелік країн для проведення подальших порівнянь. До переліку ввійшли Сирія, Афганістан, Іран:

- в 2 афганських війнах загальною тривалістю 30 років загинуло близько 2 млн осіб;
- в сирійській війні, яка почалася більше 10 років тому і досі триває, загинуло 500 тис. осіб, 7 млн внутрішньо переміщених осіб та більше 6,6 млн біженців
- Ірано - іракська війна йшла 9 років із кількістю загиблих не менше 1 млн, а також є конфлікт навколо Ірану, що триває з травня 2018р. (із кількістю загиблих до 150 осіб) із міжнародними санкціями тривалістю 40 років.

3. *Афганістан.* Основною проблемою для центробанку країни є недоступність золото-валютних резервів, які були заблоковані США для подальшої виплати жертвам терористичного акту 9/11. Міжнародна допомога припинилася після приходу талібану до влади, в країні гуманітарна катастрофа. Без підтримки Америки в країні голод, хвороби, злидні. Оцінити діяльність центробанку Афганістану з моменту приходу до влади Талібану (серпень 2021р) неможливо у зв'язку із відсутністю інформації. Вона не розкривається.

4. *Сирія.* Через дії уряду Б.Асада під час війни США, Канада, ЄС, Ліга арабських держав та Туреччина ввели санкції проти Сирії, включаючи її центробанк. З початку громадянської війни в Сирії золоті запаси скоротилися вдвічі з рівня до громадянської війни, який становив близько \$17 млрд, і сирійський уряд використовує резерви для подолання міжнародних санкцій. Якщо до початку війни Голова CBS призначався на 7 років, то з 2011р. змінилося вже 4 Голови. CBS активно намагався підірвати ці різноманітні санкції, коли посадові особи банку зустрічалися з дружніми установами, такими як керівники Газпромбанку в Москві в березні 2012 р.

5. *Іран.* Станом на 2010 рік Центральний банк Ірану не може проводити «проактивну» монетарну політику (наприклад, йому потрібне схвалення Меджлісу перед випуском облігацій). Більшість валютних резервів Ірану заморожено за кордоном. Країна відключена від SWIFT. Центральний банк розробив систему валових розрахунків у реальному часі (SATNA) як основний центр розрахунків за операціями іранських банків у ріалах. Замість VISA та Master створена національна система для розрахунків, встановлені банкомати. А перекази здійснюються в тому числі за допомогою hawala. Крім того, значний обіг має готівка, яка транспортується через ОАЕ та Туреччину. У 2010 р. FATF включила Іран до списку держав, які не дотримуються міжнародних правил протидії відмиванню грошей і фінансування тероризму. Центральний банк є продовженням уряду Ірану, тому він не працює самостійно. Процентна ставка зазвичай встановлюється на основі політичних пріоритетів, а не монетарних цілей. Між фіскальною та монетарною політикою мало узгодженості.

6. Отже, роль центральних банків є різною під час військових конфліктів. Але є те, що об'єднує. Це факт, що центробанки у таких країнах фактично є продовженням уряду, вони несамоостійні у прийнятті рішень, вимушені вести специфічну політику на підтримку державного сектору. Призначення голів центробанків відбувається виключно з політичних міркувань. І незважаючи на певні зусилля з підтримки національної валюти, з

недопущення великих масштабів інфляції та ін., це погано вдається таким центробанкам. І чим довше триває війна, тим більш стрімко погіршується ситуація в банківському секторі.

7. Країни, обрані для аналізу за найбільшою кількістю жертв внаслідок військових конфліктів, мають дуже хитку та уразливу економіку. Основні страждання покладаються на звичайних громадян, які мають проблеми навіть із задоволенням елементарних потреб. А от бізнес та чиновники можуть не без певного успіху розвиватися далі. І навіть надзвичайні страждання пересічних громадян не призводять до зміни режимів та правителя в цих країнах, де фактично внаслідок тривалого керування однією особою фактично сформовано тоталітаризм. А у випадку з Іраном – ще й багаторічну автаркію. Це система замкнутого відтворення економіки, з мінімальною залежністю від обміну із зовнішнім середовищем; економічний режим самозабезпечення країни, у якому зовнішній товарний обіг мінімальний. Автаркія - економіка, орієнтована сама на себе, на розвиток без зв'язків з іншими країнами.

8. Банківські системи в країнах для аналізу намагаються прилаштуватися до умов ведення бізнесу, але не можуть функціонувати вдало або внаслідок надто складної військово-політичної ситуації, або внаслідок санкцій, що накладаються. Такі банківські системи не виконують всіх належних функцій, спектр послуг виключно обмежений, послуги є малодоступними та дорогими.

9. Проведений аналіз діяльності банків в перші місяці російсько-української війни. Спільними рисами для банків країн, на території яких відбувалися військові конфлікти, є:

- значне погіршення якості наявного на початок війни кредитного портфеля. Збитковість сектору;
- надання нових кредитів, особливо для цілей проведення посівної та для деяких видів зруйнованого бізнесу у великих обсягах за практично

- відсутності гарантії повернення. Переважно кредити для державних банків;
- фіксація офіційного курсу нацвалюти. Існування системи множинних валютних курсів;
 - зміна їх структури депозитів: зростання частки валютних депозитів;
 - активне погашення "старих" кредитів платоспроможними позичальниками і, як результат, зменшення частки валютних кредитів;
 - зниження процентів по депозитах та зростання по кредитах. Жорсткі кредитні правила;
 - зменшення кількості банків. В т.ч. за рахунок виходу банків з іноземним капіталом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Britannica. War. <https://www.britannica.com/topic/war>
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду у редакції від 16.09.2005. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Підписання: Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
4. III Конвенція про відкриття воєнних дій Гаага, 18.10.1907. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text.
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни Женева, 12.08.1949. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
6. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (I Гаазька конвенція). Гаага, 18.10.1907 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938#Text
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. Дата оновлення: 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2121-14> (дата звернення: 11.05.2022).
8. Our World in Data <https://ourworldindata.org/>
9. Central Bank of Afghanistan. <https://www.dab.gov.af/>
10. Central Bank of Syria <https://www.cb.gov.sy/>
11. Statistical Bulletin. Central Bank of Syria <https://cb.gov.sy/index.php?page=list&ex=2&dir=publications&lang=1&service=8&act=560>
12. Central Bank of Syria: Liabilities: Deposits: Local Banks: in SYP <https://www.ceicdata.com/en/syria/consolidated-balance-sheet-central-bank-of-syria/central-bank-of-syria-liabilities-deposits-local-banks-in-syp>
13. Commercial Bank of Syria <https://cbs-bank.sy/en/home-en>
14. Tradingeconomics. Indicators. <https://tradingeconomics.com/>

15. Website of The Central Bank of Iran. <https://www.cbi.ir/>
16. The World Factbook. Countries. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>
17. Проєкт зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією «Росія заплатить» <https://damaged.in.ua/>
18. MilitaryLand.net. Actual maps. <https://militaryland.net/maps/>
19. MilitaryLand.net. Losses <https://militaryland.net/listing/>
20. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
21. Фінансова оборона. Національний банк України. - <https://promo.bank.gov.ua/fin-defense/>
22. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4452-17> (дата звернення: 11.05.2022).
23. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
24. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 23.03.22 № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0069500-22#Text>.
25. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 30.04.2022).
26. Статистика. Національний Банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua/statistic> (дата звернення 13.05.2022).
27. Макроекономічний та монетарний огляд, травень 2022 року. Національний банк України. URL:

<https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-traven-2022-roku>

28. Звіти про фінансову стабільність. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/stability>.

29. ANTS. Мережа захисту національних інтересів. URL: <https://ants.org.ua/2022/04/20/plan-vidnovlennya/>

30. Спільне дослідження KSE Institute, Центру економічної стратегії та «Prozorro.Продажі». URL: <https://gmk.center/ua/news/kse-institute-za-misiats-zbilshyv-otsinku-vtrat-infrastruktury-ukrainy-na-35/>

31. Рубль: хроніки падення. URL: <https://ru.tradingview.com/chart/USDRUB/jdgShcFy-rublb-hroniki-padeniya-ch-38-it-sektor-i-sanktsii/>

32. Website of National Bank of Russia. URL: <http://www.cbr.ru/> (дата звернення: 11.05.2022).

33. Website of Statistical Data Warehouse. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu/home.do> (дата звернення: 11.09.2019).

34. CISS: Composite Indicator of Systemic Stress. URL: <https://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9689686>

35. Country-Level Index of Financial Stress (CLIFS) Composite Indicator, IndexDataset. URL: <https://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9693347>

36. Financial Soundness Indicators (IMF). URL: <http://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA>

37. Website of European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> (дата звернення: 30.04.2022).

38. Macroprudential bulletin. ECB. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/macroprudential-bulletin/html/index.en.html> (дата звернення: 11.05.2022).

39. Economic bulletin. ECB. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/html/index.en.html> (дата звернення: 11.05.2022).
40. Statistical Data Warehouse. ECB. URL: <https://sdw.ecb.europa.eu/>
41. Basel Committee on Banking Supervision. Central bankers' speeches URL: <https://www.bis.org/cbspeeches/index.htm?m=1010>.
42. Jon Danielsson [Cryptocurrencies and the war in Ukraine](#) VoxEU.org, 11 March 2022 .<https://voxeu.org/article/cryptocurrencies-and-war-ukraine>
43. Jon Danielsson, Charles Goodhart, Robert Macrae Sanctions, war, and systemic risk in 1914 and 2022 VoxEU.org, 2022-03-10 <https://www.systemicrisk.ac.uk/publications/opinion-pieces/sanctions-war-and-systemic-risk-1914-and-2022>
44. Jon Danielsson, Marcela Valenzuela, Ilknur Zer How global risk perceptions affect economic growth VoxEU.org, 13 January 2022 <https://voxeu.org/article/how-global-risk-perceptions-affect-economic-growth>
45. Saleem Bahaj, Ricardo Reis, Central Bank Swap Lines: Evidence on the Effects of the Lender of Last Resort, *The Review of Economic Studies*, 2021;, rdab074, <https://doi.org/10.1093/restud/rdab074>

ДОДАТКИ

